

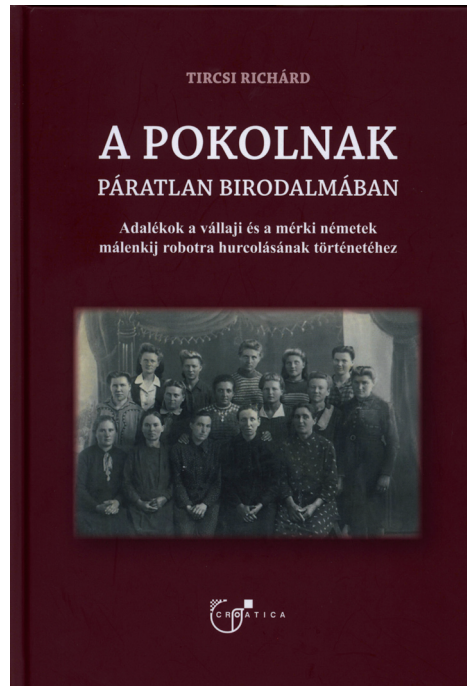
A pokolnak páratlan birodalmában

Mérki és vállaji németek a Gulágon

A szatmári tájakon 1944 októberében haladt át a front. Alighogy fellélegezhetett a lakosság annak borzalmaiból, a Vörös Hadsereg 1944. december 22-én kelt 0060. számú hadparancsa meghirdette a 17–45 éves férfiak, 18–30 éves nők „malenkij robot”-ra hurcolásának parancsát. A zsidók deportálása, a 2. magyar hadsereg doni katasztrófája mellett ez volt a XX. század harmadik legsúlyosabb csapása a nemzetre.

Amíg a holocaustról lehetett emlékezni, a másik kettőről évtizedekig hallgatni kellett. A doni katasztrófa objektív bemutatására Nemeskürty István megrázó műve, a *Rekviem egy hadseregért* című munkája tette meg, 1972-ben, az első lépést. A malenkij robotra hurcoltak kálváriájáról csak suttogva lehetett beszélni, még azokban a családokban is, amelyek szenvedő alanyai voltak e szörnyűségnek. Az 1989/90-es politikai fordulat törte össze a hallgatás bilincset, jelenhettek meg a féltve őrzött naplók, visszaemlékezések, tudományos/történeti feldolgozások, szervezhetek megemlékező rendezvényeket, állíthattak gránitba/márványba vésett emlékműveket, rajtuk az elhurcoltak hosszú-hosszú névsorával.

A súlyos csapás nem járt egyedül: társult hozzá a német nemzetiségűek 1946 utáni kényszer-kitelepítése. A súlyos, kettős tragédiát elszenvedett német nemzetiségű honfitársaink iránti kegyelet szülte azt az országgyűlési és kormányhatározatot, amely január 19-et az 1945 januárjában a Szovjetunióba deportáltak és a Magyarországról 1946-ban elűzött németekre való emlékezet végett a Magyaror-

szági Németek Elhurcolásának és Elűzésének emléknapjává avatta. Ugyancsak országgyűlési határozat döntött arról, hogy november 25-én, a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások Emléknapja emlékeztessen majd a sok ezer honfitársunk kálváriájára; 2015-ben pedig meghirdették a Szovjetunióba Hurcolt Politikai Foglyok és Kényszermunkások Emlékévét.

A szatmári svábok szenvedéstörténetéről szóló első, tudományos igényű született monográfiaértékű és igényű munka a nagykarolyi Boros Ernő tollából született. A levéltári kutatómunkát és az oral history módszerét ötvöző alkotását – „*Volt minékünk jó életünk, van most nekünk jaj*” – a debreceni Erdély-történeti

Alapítvány kuratóriuma 2003-ban II. díjjal jutalmazta; a csíkszeredai Státus Kiadónál 2005-ben megjelent kötet 2011-ben újabb kiadást ért meg.

A malenkij robotról szóló irodalom újabb gyümölcse a mérki és vállaji sváb lakosság megpróbáltatásait felidéző kötet, Tircsi Richárd munkája, *A pokolnak páratlan birodalmában* címet viselő kötet. Megszületését a Gulág Emlékbizottság támogatta, megjelenése az emlékévhöz kötődik.

Balog Zoltán, az emberi erőforrások minisztere a kötet elé írt ajánló soraiban utal arra, hogy a malenkij robot „Magyarországon a polgári lakosság tömeges elhurcolásnak és több éves szovjetunióbeli kényszermunkájának a »fedőnevévé« vált.” Az adatok hetven év múltán is megborzongtatóak: „A mai Magyarország területéről mintegy 200–300 ezer polgári lakost hurcoltak el malenkij robotra: 150–170 ezer civil férfit és fiút hadifogolyként és 50–60 ezer férfit, nőt, fiút és lányt internáltként. Közéjük tartozott körülbelül ötezer szatmári sváb. (...) az Éhezés, az embertelen, legalapvetőbb szükségleteket sem biztosító körülmények és a túlhajszolt kényszermunka következtében a deportáltak 30–40 százaléka meghalt, de volt olyan magyar település, ahol az elhurcoltak több mint 60 százaléka veszett oda.”

A bevezető tanulmány végén közölt könyvészeti anyag gazdagsága jelzi, hogy az elmúlt negyedszázadban mily bőséges irodalom született a témában. Tircsi Richárd könyve – azok sorát gazdagítva – egy kisebb régióra, két szatmári helység, Mérc és Vállaj sváb lakosait sújtó csapásra szűkítette kutatását.

A mérki római katolikus egyházközség *Historia Domusában* olvasható so-

rokkal – „az 1945. év január 3-a legfájdalmasabb napja községünknek” – indítja az előzőleg megjelöltek, majd „gyűlésbe” szólítottak keserves kálváriáját. „Mérken az indoklás az volt, hogy cipőt és sőt fognak osztani, Vállajon pedig az, hogy gyűlést fognak tartani »a falu új rendjéről»” – olvasható a csalárd felszólításban. Aztán hozzátették, hogy „hozzanak mindenkinek 18 napi ételmet, meleg ruhát”. Január 6-án indult a szomorú menet Nagyvárolyba, s onnan az ismeretlenbe. „Mérkről 264 személyt hurcoltak el (159 férfit, 105 nőt, más források szerint 110 nőt és 145 férfit, azaz összesen 255 főt, de inkább az első a hitelesebb). Vállajról 214 főt (136 férfi, 78 nő), azaz összesen 478 személyt.” Egyetlen bűnük: német származásuk, német nevük.

Tircsi Richárdnak a kötet elé írt tanulmánya élénk idézi a szomorú menetet, a lágerekbe vezető út stációit, azt a kétségbeesett hangulatot, amely az elhurcoltak lelkében eluralkodott. A lágerélet mindennapjait súlyosbították az embertelen körülmények, az ártatlan emberekkel szembeni ellenséges megnyilvánulások, a súlyos, teljesíthetetlen napi norma. Voltak pozitív tapasztalataik is. „Az egyik néni (Tircsi Mária) sírva meséli: az egyik koldulás alkalmával bement a paphoz, aki egy lepényt kezdett enni. A pap odaadta az egyik felét. Miután a néni kijött, beküldte a társát, aki megkapta a másik felét” – olvashatjuk a bevezető tanulmányban. Sorsukat, helyzetüket súlyosbította, hogy másfél évig hírt sem kaphattak, maguk sem írhattak haza, szeretteiknek. Soraikban gyakran „tombolt a tífusz, dizentéria, vérhas, skorbut, sok volt a fekély és a tályog, volt, aki rühes lett.” A nehéz munka, az éhhalál szélére sodró sovány koszt, a betegségek, a súlyos, lé-

leksorvasztó depresszióba torkolló honvagy miatt széles rendet vágott soraiban a halál. „A mérki és vállaji elhurcoltak közül összesen nyolcvan háltak meg a lágerben. Ez az elhurcoltak 17 százaléka. Ezt a számot növeli az útközben és a közvetlen hazaérkezés után elhunytak száma. A Mérkről és Vállajról elhurcoltak egynegyede halt meg a deportálás következtében.” Szomorú, gyászos statisztika.

Elgondolkozhatunk azon, hogy ily súlyos körülmények közt mi adhatott/nyújthatott vigaszt számukra? A hazatértek egyértelműen és egybehangzóan állítják: „az Istenben gyökerező hit”, „a gyötrelmes évek egyetlen támasza: Krisztus”, az ima.

A szerencsés hazatérők első útja a templomba vezetett, hálát adni a megmenekülésükért. A volt foglyok ajkára némaságot parancsolt a hatalom. Azóta is megválaszolatlan maradt a kérdés: „ki felel ezekért az ártatlan szenvedőkért?” Erre keresik a választ a megemlékezések, erre a sváb községekben emelt emlékművek, emlékünnepek, erre azok a kutatások, tanulmányok, kötetek – közte a Tircsi Richárd is –, amelyek ismeretében újra és újra kérdezhetjük: „Lehet-e újat mondani a Gulágokról?” A válasz: „Minden bizonnyal. Hiszen a pokolnak ez a méreteiben is páratlan birodalma a borzalmak kimeríthetetlen tárháza volt. Az idő múlása elhomályosítja az emlékeket, és egyre kevesebben vagyunk már, akik személyes élmény alapján számolhattunk be az ott történetekről.”

Ilyen személyes élményeket őrző naplók és visszaemlékezések segítenek abban, hogy a „robotosok” sorsa, kálváriája ne menjen feledésbe, hanem örök mementóként szóljanak a minden képzeletet felülmúló szenvedéstörténetekről.

Tircsi Richárd könyve is e szándék megvalósításához járul hozzá azzal, hogy napvilágra hozza a rejtve és féltve írott/őrzött naplókat; azzal, hogy megszólaltatja, szóra bírja a még élőket.

A naplók sorát Véber Mária Irén írása nyitja meg. A lila grafit ceruzával írott lapokat húga, Asztalos (Véber) Etelka fűzte össze s egészítette ki nővére tragikusan rövid életrajzával. Találó jellemzése: „Minden sorából süt a mély istenhit, az igaz vallásosság, az ebből fakadó optimizmus, vidámság és az erős haza szeretet.” Reszler Jánosné Heim Julianna naplóját fia, Bottyán János jellemezte, igen találóan: „Írásában nem a megalázott és megtiport lélek, hanem az éhező, fázó ember fizikai fájdalmát adja vissza.” A harmadik naplót – csodával határos szökésének történetét – Hajdú Ottóné Bársony (Baumann) Veronika írta, a kommunista diktatúra bukása után.

A naplók kérdést kérdésekre halmozva keresik, kutatják tragikus sorsuk okát: „...bűn-e az, hogy az őseinket más országból hozták és unokái igaz magyarok, akik életüket is följánlották Istennek hazájukért, Magyarországért?” Nehéz feladatra, sőt a lehetetlenre vállalkoznánk, ha híven érzékeltetni akarnánk szenvedésüket, melyek hétről hétre, hónapról hónapra, évről évre mind fájdalmasabb sebet ejt rajtuk. Éhezés, sírás, dermesztő hideg, gyengülő erővel is munkára szólító robot..., testet, lelket sorvasztó honvagy..., aggodás az otthoniakért... Mindezzel mit állítanak szembe? A mély hitből fakadó, az imádságból erőt adó remény: „Csak adná az Isten, hogy még egyszer haza tudnék menni, egyszer tudnék még jóllakni, egy kis jó tejet tudnék inni. De lesz még kikelet Magyarország felett, lesz még magyar nyár, lesz még

boldog viszontlátás.” Nemcsak a maguk sorsa fáj. Az otthonról érkező levelekből megtudhatják: „...megint elzárták tőlünk Erdélyt, megint csak csonka ország lettünk”. És ott a velük együtt érző helyiek rokonszenveglesztusa is, ott a több ezer kilométeren haza menekülőket segítő kezek áldása.

Tircsi Richárd könyvének dokumentumértékét növelik a benne közölt visszaemlékezések – a megszólítók: Galambos Vendelné Jászai (Jekli) Magdolna, Gazdag (Reich) Ferenc, Freund Józsefné Somogyi (Schneider) Ilona, Marosi Józsefné Karácsonyi (Krizsán) Karolina, Szántó Ferencné Scheibli Anna, Babos Etelka, Cserfalvi (Zimmermann) Pálné Szokolcai (Solomajer) Anna, Danka Pálné Somogyi (Schneider) Mária – újabb s újabb személyes szenvedéstörténetek foglalatai. Érthető és elfogadható lenne, hogy soraikból gyűlölet, engesztelhetetlen harag sugározzék azok iránt, akik sanyarú sorsuk, szenvedéseik okozói. Emlékezéseikre mégsem ez a jellemző. Meglátják, észlelik és szavakba is foglalják a pozitív tapasztalásokat is: „Jólelkű emberek voltak, akikkel együtt dolgoztunk...”; „Jószívűek voltak az oroszok, nagyon-nagyon jószívűek (...) ha az utolsót is, egy ilyen kis darab kenyere

volt, akkor is letörte a felét, ha látta, hogy kérünk.” arról is szót ejtenek, ha a parancsnok, a *nacsalnik*, emberségesen bánt velük.

Különös dokumentumértéke a kötetnek, hogy közli a vállaji és mérki elhurcoltak névsorát és adatait, képmellékletével pedig még „személyesebbé”, hitelesebbé teszi a szenvedésekkel teli éveket.

Hogy miért kellett hetven év múltán is visszatérni erre az ezrek számára kálváriás útra? Erre az egyik túlélő szavai válaszolnak a leghitelesebben: „... hiába meséljük mi is így el, még a gyermekeink sem tudják ezt ma már úgy, mint ahogyan mi benne éltünk. Ezt el nem lehet felejteni, meg hát hiába mondjuk mi, hogy így volt, meg úgy volt, ők el sem tudják majd képzelni, hogy hogy volt.” Hisszük, hogy mégsem hiába!

E kötet segíthet/segít abban, hogy ne feledjük azt a kort, amikor tízezreket, százezreket lehetett kényszermunkára hurcolni csupán származásuk, nevük, nemzetiségük miatt.

TIRCSI RICHÁRD: A pokolnak páratlan birodalmában. Adalékok a vállaji és a mérki németek málenkij robotra hurcolásának történetéhez. Budapest, 2016. Croatica Kiadó, 278 p.

MÁRIÁS JÓZSEF

Lázadó falvak

A Korall Társadalomtörténeti Egyesület Társadalomtörténeti Monográfiák sorozatának hatodik kiadványaként, 2016 végén jelent meg Farkas Gyöngyi *Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961* című munkája.

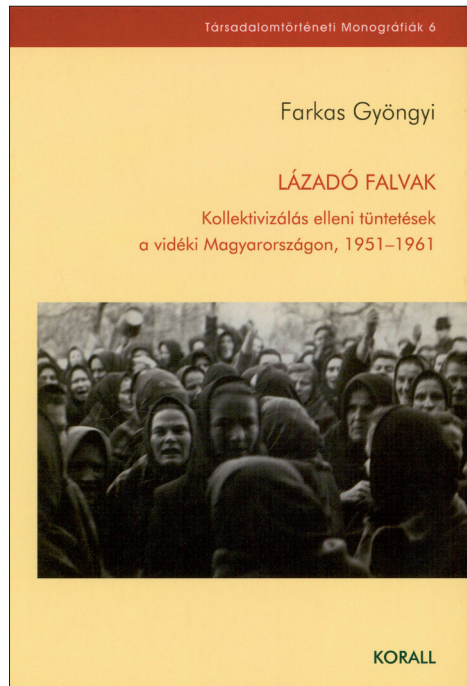
A második világháború utáni időszak történelméből ismert, hogy miként folyt a mezőgazdaság kollektivizálása, arról is tudunk, hogy a parasztság milyen egyéni ellenállási technikákkal igyekezett kivédeni a mértéktelen és igazságtalan hatalom

gyakori támadásait. A 400 oldalas kötet e korszak egy eddig feltáratlan jelenségét, az erőszakos tévesztés elleni csoportos megmozdulásokat, tüntetéseket mutatja be.

Farkas Gyöngyi, a Budapesti Mezőgazdasági Múzeum főmuzeológusa hosszú évek alatt gyűjtötte össze azokat a dokumentumokat, amelyek egy-egy település közös tiltakozó akcióiról és ezek megtorlásáról fennmaradtak. Elsősorban az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában és a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában folytatott kutatásokat. Nem véletlenül járt sokszor a nyíregyházi levéltárban, ugyanis egyes kimutatások szerint a csoportos tiltakozásokban Szabolcs-Szatmár megye települései az átlag fölötti arányban vettek részt.

A korabeli közmédia egyáltalán nem tudósított ezekről az esetekről. Az állambiztonsági szolgálatok, a bíróságok és a pártszervezetek viszont annál inkább foglalkoztak velük. Az itt keletkezett dokumentumok adják a források zömét. Ezek azonban többnyire konstruált iratok, hiszen létrehozóik elsősorban abban voltak érdekeltek, hogy a veszély nagyságát kellőképpen kidomborítsák, saját fontosságukat kiemeljék, illetve hogy az egypártrendszer osztályszemléletének megfelelően megtalálják azokat a személyeket, akikre ráfoghathatják, hogy fenyegetik a népi demokráciát, s akiknek megbüntetésével példát statuálhatnak.

A résztvevők és leszármazottaik egyéni és kollektív emlékezete a hosszú hallgatásra kényszerítés után most kezd feléledni. Farkas Gyöngyi az események több szereplőjével is készített interjúkat, amelyek segítették őt, hogy a kort és a kollektivizálás menetét minél jobban

megismerje. A beszélgetések szövege tételesen nem épült be a kiadványba, a szerző azonban tervezi publikálásukat.

Az összegyűjtött dokumentumok százaiban megtalált adatmorzsákból – a forráskritika eszköztárát felhasználva – koherens történetek állnak össze, miközben a szerző gyakran megosztja olvasójával kételyeit, kifejti feltételezéseit, és nem állítja, hogy minden biztosan úgy történt, ahogyan ő leírta. Nem is az a fontos, hogy pontosan tudjuk, melyik településen mikor mi történt, hanem az, hogy Farkas Gyöngyi munkája által megismerhetjük a paraszti közösségek kollektivizálás elleni összefogását, látjuk a helyi lázadások mozgatórugóit, a hatalom elnyomó mechanizmusának működését.

Nem helytörténelmi munkát lapozgattunk, hanem egy társadalomtörténelmi monográfiát, amely a mikrotörténet-írás módszerét alkalmazva – a lépteket vál-

toztatva, a nézőpontot hol távolítva, hol közelítve – egy jelenséget, eseménysort mutat be. A kötet nem politika- vagy gazdaságtörténeti áttekintés, hanem az események mögé pillantva ábrázolja a társadalmi hierarchia alján lévők, az elnyomottak életkörülményeit, cselekvéseit, gondolatait.

Farkas Gyöngyi a bevezetésben kutatása elméleti hátterét, a kollektív cselekvési formákat és a rejtett, hétköznapi ellenállást elemző gazdag nemzetközi szakirodalmat ismerteti.

A jól felépített kötet első fejezete a kollektivizálás elleni egyéni védekezés formáit taglalja: az elrejtőzést, az időhúzást, a termények és állatok elrejtését. Ugyan a rémhírek terjesztése, a röplapok és falfirkák készítése, a névtelen levelek írása is titokban történt, de itt a cél már nem az egyéni veszteség minimalizálása, hanem a falu ellenállási potenciáljának megerősítése vagy a fenyegető helyi hatalom képviselőinek elbizonytalanítása, hiteltelenítése volt. A fizikai aktivitással járó, titokban elkövetett szimbolikus cselekmények sem voltak ritkák, mint például a *Termelőszövetkezeti község* táblák eltávolítása vagy éppen összehajtogatása, más emléktáblák összetörése.

A második fejezet két szatmári település, Tyukod és Porcsalma lakosságának 1951. évi tiltakozásáról szól. A csengeri járás egymás melletti két legnagyobb községében a hatalom „alkut kötött” a lakossággal, amelynek alapján a gazdák saját maguk hozhatták létre a legalacsonyabb szervezetséggel rendelkező, tehát a szovjet kolhozokhoz legkevésbé hasonlító, I. típusú termelőszövetkezeti csoportokat, Tyukodon 12-t, Porcsalmán 10-et. A vezetőket is ők választhatták meg. A csoportok létrejötte után azon-

ban a járási apparátus azonnal hozzálátott a kis csoportok egyesítéséhez, ami a termelőszövetkezeti csoportgyűléseken kiváltotta a tagság tiltakozását. Több tszcs-ben az egész tagság aláírta a kilépési nyilatkozatot. Amikor elterjedt az a hír, hogy az ÁVH a hangadókat le akarja tartóztatni, a falvakban több száz fős tömeg igyekezett tüntetéssel megakadályozni a hatóság tervét. Néhány nap elteltével, a megtorlás során 29 főt tartóztattak le. Közülük tizenegyet a Hortobágyra telepítettek ki családjukkal együtt, öt főt Kistarcsára internáltak, tízet rendőri felügyelet alá helyeztek. Három embert másfél–két éves börtönbüntetésre ítélték. A letartóztatottakon kívül még hat családot vittek el a Hortobágyra.

A harmadik fejezet az 1953 nyarán lezajlott tüntetésekkel foglalkozik. Ekkor bontakozott ki a kollektív paraszti ellenállás következő szakasza, amikor Nagy Imre lehetővé tette a kilépést a téeszekből. A miniszterelnök július 4-i bemutató beszédében bejelentette, hogy a téeszek elhagyására a gazdasági év végén kerülhet sor. A gazdák közül azonban sokan hamarabb kívántak élni a lehetőséggel. Ekkoriban a legtöbb téesztag Szabolcs-Szatmárban volt (46 ezer). Hat megyebeli településen – Aporliget, Nyírbátor, Nyírcsászari, Nyírvasvári, Biri és Barabás – szerveztek sztrájkot vagy tüntetést. Az ellenálló góccokat nagy erők mozgósításával néhány nap alatt felszámolták. Településenként egy-két embert választottak ki bűnbaknak, akiket néhány hónapos börtönre ítélték, de volt, akit 5 évre zártak el.

A talán legismertebb közösségi ellenállásról, az 1960. évi nyírcsaholyi aszszonytüntetésről szól a negyedik fejezet. Itt az asszonyok léptek fel határozottan,

nemcsak azért, mert a hatalom retorziója általában jobban fenyegette a férfiakat, hanem azért is, hogy férjüket nagyobb ellenállásra, határozottságra készítessék. A tüntetők szétzavarása után öt asszony mellett még két férfi kapott börtönbüntetést, az utóbbiak azért, mert félverték a harangokat. (A Nyírcsaholyban történetekről e folyóirat 2016. évi 1. számában jelent meg a szerző tanulmánya.)

Az ötödik fő rész a bökönyiek 1961. évi elszánt kísérletét taglalja a téeszervezés ellen. Bökönyben a lakosok nem a bekövetkezett helyzetre válaszoltak – mint ahogyan a többi esetben történt –, hanem már az agitáló brigádok érkezésének hírére elkezdtek a mozgolódást. Ennek egyik magyarázata, hogy a kádári téeszésítést több szakaszban hajtották végre országosan és Szabolcs-Szatmár megyében is. 1961 elejére már több negatív tapasztalat halmozódott fel. A helyiek azt remélték, hogy legalább ellenőrizni és szabályozni tudják az agitációs brigádok agresszív, kíméletlen, álságos tevékenységét. Az összefogás révén sikerült elérni, hogy az agitátorok csak napközben kereshették fel a parasztokat otthonukban. A tüntetések itt is akkor kezdődtek meg, amikor elterjedt, hogy a hangadókat le akarják tartóztatni, s két hét múlva akkor folytatódta, amikor az egyik helyi lakost letartóztatták. A gumibotos tömegoszlatás eredménytelen volt, csak a megyétől kikergetett rendőri erők segítségével sikerült a lázongást megszüntetni. A kriminalizálás, a bűnösök kiválasztása itt sem maradt el. A bíróság végül 5 embert ítél el, három hónaptól egy év és két hónapig terjedő időtartamra.

Az erőfölényben lévő állami szervek néhány hét alatt mindenütt letörték a falvak lázadását, a fő bűnösöknek kikiáltot-

takat – főleg kulákokat, volt csendőröket, volt földbirtokosokat – megbüntették, börtönbe zárták. A lázadók a téeszésítés folyamatát sehol sem tudták megakadályozni.

A záró fejezetben a szerző összegzi a „hosszú ötvenes évek” idején lezajlott ellenállási formákat. Megállapítja, hogy a rejtett ellenállás mellett a kollektív akciók zöme a téeszek megalakulása után kezdődött meg. (A kivételt e tekintetben a bökönyiek jelentették.) A falvakat erőszakkal lerohanó agitációs brigádok eltávolítása után – amikor már csak néhány helyi funkcionárius végezte a felszerelések leltározását – kezdődött meg az egyéni, de a nyíltan vállalt ellenszegülés a leltározók elkergetésével vagy az elkészült dokumentum aláírásának megtagadásával. Az első téesz-közgyűléseken már együttesen követelték tagságuk megszüntetését. A közös fellépést megkönnyítette az, hogy az egyéni érdek megegyezett a csoport érdekeivel.

Az 1953-as tüntetések sajátosságaként említhető, hogy a résztvevők abban a tudatban cselekedtek, ők a kormány rendelkezéseinek, szándékának megfelelőek, csupán a kilépés folyamatát kívánják meggyorsítani. 1953-ban és 1960–1961-ben jelentős szerepe volt a mintakövetésnek, ugyanis a más településekről érkező hírek erősítették a falvak lakóinak cselekvési hajlandóságát. Egyedinek számít a nyírcsaholyi tüntetés, hiszen itt csupán asszonyok vettek részt a megmozdulásban.

Farkas Gyöngyi leírásában meglepőnek a két-három emberöltővel korábbi falusi közösségek, amelyek életében meghatározó szerepet játszottak a helyi fórumok, a templom, a tanácsháza, a kocsmá. Emellett megismerjük a helyi és

a járási tanácsi apparátusok tagjainak és a rendőrség embereinek eljárás módját. Nemes és gyarló emberi vonások, bátorság és gyavaság, kiállás és meghunyászkodás, önfeláldozás és árulás egyszerre jelennek meg a történetekben.

A kötettel a tágabb értelemben vett mikrotörténet újabb kiváló hazai monográfiával gyarapodott. Témaválasztása

eredeti, feldolgozása szakszerű, stílusa érdekes és olvasmányos. Jó szívvel ajánlom minden érdeklődőnek.

FARKAS GYÖNGYI: *Lázadó falvak. Kollektivizálás elleni tüntetések a vidéki Magyarországon, 1951–1961.* Budapest, 2016. KORALL Társadalomtörténeti Egyesület, 405 p.

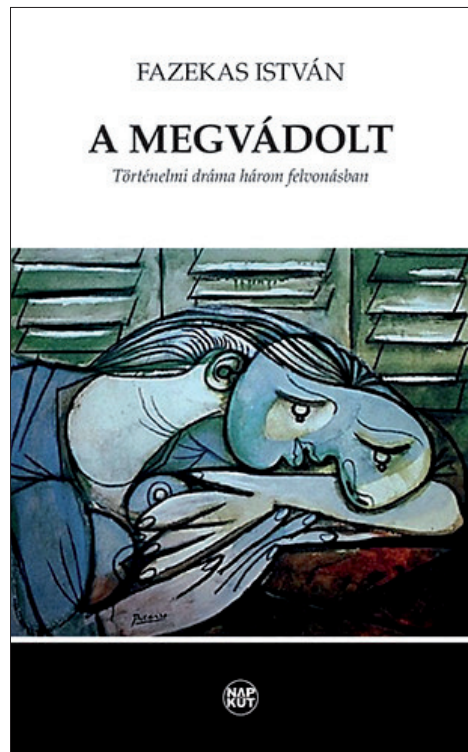
GALAMBOS SÁNDOR

A megvádolt

Fazekas István drámája Béres Józsefről

Történelmi drámát írni a közelmúltról nem könnyű feladat. Hát még úgy, ha a cselekmény középpontjában nem egy felmagasztosult államférfi vagy ellentmondásos politikus áll, hanem „csupán” egy vidéki kutató. Mégsem kérdéses, hogy valódi történelmi dráma *A megvádolt*, Fazekas István negyedik színdarabja. A Béres Csepp hányattatása mögött feltárul a hetvenes évek magyarországi szocializmusa, egy felvidéki család külön drámája által pedig a határon túli magyar értelmiség szorongatása is színre kerül.

Béres József kisvárdai kutató olyan szert alkot, amely – meggyőződése és tapasztalatai szerint – jótékonyan hat a daganatos betegekre és erősíti az immunrendszert. Egyre többen rákellenes csodaszerként keresik a cseppeket, a helyi és az országos hatalom azonban nem hajlandó érdemben foglalkozni a találmánnyal, a feltalálót kuruzslónak bélyegzi. Egy felvidéki kislányt ezzel egy időben leukémiával diagnosztizálnak. Az orvostudomány lemond róla, a szülők azonban Béreshez fordulnak segítségért. A kutató

ellen ekkor már büntetőeljárás folyik, hatóságilag megtiltották neki a készítmény terjesztését. Béres azonban – némi ví-

vódás után – a tiltás ellenére is ad nekik a készítményből. Külön szál a történetben Komlósék kapcsolata. A mellőzött költő, Komlós Sándor alkoholizmusa, a feleség, Ágika hűtlensége és a folytonos pénzhiány elválasztaná őket, de Katinka betegsége, a vele járó félelem és remény mégis összefűzi a családot. A kislány végül meggyógyul, az üldözött tudós pedig vádlói előtt igazul meg.

A folytatást tudjuk. Az 1972-ben megalkotott készítmény négy évvel később szabadalmat nyert, 1978-tól már a Herbária szaküzleteiben forgalmazták, 2000-ben pedig gyógyszernek törzskönyvezték. Fazekas István művének középontjában a Béres Csepp áll: a találmányköti össze a kisvárdai kutatót a kétségbeesett kassai családdal. Persze, többről is, másról is szól a darab. Hatalom és egyén, törvény és erkölcs, szabadság és felelősség, lehetőségek és korlátok örök konfliktusáról. A cselekmény – a díszletek és jelszavak változtatásával – játszódhatna bármikor, nem csak a szocializmus idején. Akár napjainkban is. A korlátolt politikusok, fafejű bürokraták és a belterjes „szakmai körök” soha nem könnyítették meg a szabadon alkotó ember helyzetét.

Itt azonban álljunk meg egy rövid kitérőre. Béres József, lehetőségei szerint, együttműködött az orvosokkal, soha nem mondta a betegeknek, hogy hagyományos kezelés *helyett* szedjék a cseppeket, és eleinte anyagi haszna sem származott belőle. A klinikai vizsgálatok pedig igazolták őt: ha nem is a rák ellenszerét találta fel, de egyértelmű bizonyítást nyert, hogy a Béres Csepp jótékonyan hat az emberi szervezetre, az immunrendszer erősítésével segíthet kisebb-nagyobb betegségek leküzdésében. De tegyük fel a költői kérdést: ha manapság – nemes

szándékkal vagy haszonvágyból – előáll valaki, és egészségügyi képzettség nélkül azt állítja, hogy rákellenes szert alkotott, az internet népe pedig terjeszteni kezdi igazát az összeesküvő gyógyszerlobby ellenében, esetleg néhány celeb is mellé áll – a „hivatalos” orvostudomány nem ugyanúgy viszonyul-e hozzá, mint a hetvenes években Béreshez? És azt se feledjük, hogy akkoriban a táplálékkiegészítő szereknek még híre-hamva sem volt Magyarországon. A mából visszanézve tehát valamennyire érthetőek a korabeli aggályok.

A szerző osztott színpadra írta a darabot. Béres laboratórium-lakása, hivatali szobák, kórtermek és egy kassai értelmiségi lakás között oszlik meg a figyelem. Van, hogy párhuzamos a játék, máskor csak egy helyszínre fókuszál. Ez a megoldás feszítő ellentéteket eredményez, és gyors váltásokat tesz lehetővé. A dialógusok gördülékenyek, a szerzői utasítások kellően részletesek. Minden feltétel adott tehát a színpadi sikerhez.

A megvádoltat Béres címmel először 2016. február 26-án mutatta be a budapesti Új Színház. A címszerepet Koncz Gábor alakította, a darab rendezője Kerényi Imre. Az előadásban új, a könyvben még nem szereplő jelenetek is helyet kaptak, például Béresné Katalin (Esztergályos Cecília) monológja, komikumteremtő ki- és beszólások, zene és tánc. A poénok többsége – a közönség reakcióiból ítélve – működik, de vannak nehezen magyarázható túlzások is, például amikor revüszínpaddá változik a tér, és mozgalmi dalok ütemére bevonulnak a különböző rangú szocialista káderek, amikor Rózsa elvtársnő dalra fakad („*Úgy szeretnék Aczél Györggyel kefélni...*”), vagy amikor Karel Gott hangján felcsendül a *Lady*

Karneval, hogy a rendező szavára hirtelen elhallgasson...

Kerényi Imre láthatóan a szocialista rendszert állítja szembe a tisztességes tudós alakjával. A koncepció vitatható, de érthető és elfogadható. A Béres-ügy túlnő a rendszer keretein, de – térben és időben – hozzá is tartozik. Hogy mi baja a hatalomnak Béressel, azt Rózsa elvtársnő így foglalja össze: „*Béres elvtárs! Én elbűszöm a maga jó szándékát. De az a tudományban kevés. Én elbűszöm a tudását is. De a szocialista tudományban a tudás is kevés. A szocialista tudomány intézményesített tudomány. Nem érti? A szocialista tudomány, hogy mondjam önnek?, nem gyerekjáték, na! Megvannak a maga keretei.*” Erre Béres frappáns válasza: „*Úgy látom, a korlátai is.*” Tény, hogy ezek a korlátok is hozzájárultak Béres vesszőfutásához. A címszereplő a korlátokat át akarja lépni, a határokat azonban nem hajlandó. Ha elfogadja Aczél elvtárs ajánlatát, pénzt és világlételevélet kapna. Bárhol letelepedhet, bárhol kutathat, és még csak disszidensnek sem minősül: évente hazalátogathat. A kor viszonyai között ez elég nagyvonalú ajánlat, Béres azonban visszautasítja: „*A hazám nélkül mindenütt koldus a becsületes nevem.*” (Lelket melengető anakronizmus, amikor kiművelt emberfők sokasága hagyja el az országot könnyebb megélhetés reményében...)

A dráma és az előadás legjobban kidolgozott karaktere az Ügyész. Egyszerre karrierista és lelkiismeretes, jogtisztelő és igazságkereső. Mindent megtesz azért, hogy – a hatalmi igényeknek eleget téve – bizonyítékot találjon Béres ellen, bizonyítékokat kreálni azonban nem hajlandó. Vívódó, drámai jellem, akinek – ez már a darabból nem derül ki – komoly szerepe lesz abban, hogy Béres dolgozhat tovább, a cseppek pedig igazolást nyernek.

A Béres Csepp sikertörténete a szellemi élet képviselőinek is köszönhető: a költő Nagy Lászlónak, Ratkó Józsefnek, vagy a Béres Józsefről dokumentumfilmet készítő Kósa Ferencnek. A készítményt előállító vállalkozás ma már bőven tud költeni reklámra, gazdasági szempontból tehát nincs szüksége az irodalmárok támogatására, mégis: az előbbi névsorból nem hiányozhat Fazekas István sem, aki drámájával irodalmi hőssé emelte Béres Józsefet. Megérdemelten. A drámához előszót író Kaiser Lászlót idézve: „*mivel a feltaláló, nem törődve a hatalom szorításával s fenyegetésével, a szókratészi belső hangnak és a krisztusi parancsnak engedelmessé magasztosul, a topogó megalkuvás helyett az egyetlen utat választja, az igazság tövise és csatakos ösvényét.*”

FAZEKAS ISTVÁN: A megvádolt. Történelmi dráma három felvonásban. Budapest, 2015. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, 77 p.

VÉGHELYI BALÁZS

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, a Jósa András Múzeum, a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Honismereti Egyesület, valamint a Nyíregyházi Egyetem Történettudományi és Filozófia Intézetének Történettudományi Intézeti Tanszéke helytörténeti pályázatot hirdet „*Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és történelmi vármegyéi (Bereg, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Ung) múltjának történetéből*” címmel.

Javasolt témáink:

1. *Személyes és családi emlékek az 1947-es magyar–csehszlovák lakosságcsereéről.*
2. *A protestáns egyházak története a reformáció 500. évfordulójára emlékezve.*
3. *Falusi, városi iskolák, egyházközösségek, kulturális, szabadtéri és karitatív tevékenységek folytató egyesületek, társaságok és intézmények (könyvtárak, mozik), valamint üzemek, térszerek története, továbbá jeles személyek életrajza.*
4. *Emlékképek családom, településem életéből – fényképek, képeslapok, régi újságok, személyes iratok és emlékek alapján.*
5. *Az első és második világháború hatása településem életére (emberi és anyagi veszteségek) – fotók, naplók, levelek és a hozzájuk fűződő emlékek alapján.*
6. *Családom sorsa az 1940-es, '50-es, '60-as években – visszaemlékezések.*
7. *A rendszerváltás hatása a családom, településem életére.*
8. *Az anyagi és szellemi kultúra változása az 1867-es kiegyezés hatására, különös tekintettel az építészeti emlékekre.*
9. *Kállay Miklós (1887–1967) megyénkkel kapcsolatos tevékenysége.*

Szívesen fogadjuk a határon túlról érkező pályaműveket is.

Pályázni 10–30 oldal terjedelmű, géppel írt (A/4-es lap, 1,5 sortáv, Times New Roman 12-es betűnagyság), nyomtatásban meg nem jelent dolgozattal lehet. A pályaműnek tartalmaznia kell a felhasznált irodalmat és a források leelőhelyét.

Felhívjuk Tisztelt Pályázóink figyelmét arra, hogy csak a kiírásnak tartalmi és alaki szempontból is megfelelő dolgozatokat fogadunk el! Kérjük a pályamunkán feltüntetni a pályázó nevét és elérhetőségét (levelezési cím, e-mail, telefon).

PÁLYADÍJAK:

1. díj: 35 000 Ft
2. díj: 30 000 Ft
3. díj: 25 000 Ft

A pályaműveket 2017. szeptember 1-ig postán, illetve lehetőség szerint elektronikus úton is kérjük eljuttatni a Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárába (4400 Nyíregyháza, Széchenyi u. 4. sz., e-mail: szszbml@mnl.gov.hu vagy kocsis.gyorgy@mnl.gov.hu). Bővebb információ Kocsis György levéltári könyvtárostól kérhető a 42/414-313-as telefonszámon vagy e-mailben.

A fenti címre elektronikus formában megküldött pályamunkákat honlapunkon a szerző engedélyével (www.szabarchiv.hu) közzétesszük.

A pályázatok értékelése és az ünnepélyes díjkiosztás 2017. szeptember 28-án, a XXIV. Szabolcs-szatmár-beregi Nemzetközi Levéltári Napokon lesz.

500 Ft

